

Paweł Pałka

Powstanie i organizacja wewnętrzna kolegium wikariuszy katedralnych diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego w Krasnymstawie

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 20/1-2, 125-136

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS PAWEŁ PAŁKA

POWSTANIE I ORGANIZACJA WEWNĘTRZNA KOLEGIUM WIKARIUSZY KATEDRALNYCH DIECEZJI CHEŁMSKIEJ OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W KRASNYMSTAWIE

Różne koleje losu przechodziła katedra diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego i jej kapituła z kolegium wikariuszy katedralnych. O jej istnieniu wzmiankuje już bulla Grzegorza XI *Debitum pastoralis officii* z 13 II 1375 r., stwierdzająca że kościół w Chełmie, podobnie jak w Haliczu, Przemyślu i Włodzimierzu, był i nadal ma być uważany za kościół katedralny¹. Od tej daty na powstanie kapituły w Chełmie należało jednak czekać jeszcze przynajmniej pół wieku. Katedra diecezji chełmskiej wraz z kapitułą, powstała tu około 1431 r.² przetrwała w Chełmie do roku 1490, to jest do czasu przeniesienia stolicy biskupstwa chełmskiego do Krasnegostawu³. Wprawdzie w 1473 r. Paweł z Grabowy, biskup kamieniecki i nominat chełmski, uzyskał od króla Kazimierza Jagiellończyka zezwolenie na przeniesienie stolicy tego biskupstwa do Hrubieszowa⁴, lecz dla bliżej nieznanego powodów zamiar ten nie został wprowadzony w życie⁵.

Z chwilą przeniesienia siedziby biskupstwa do Krasnegostawu diecezja chełmska nadal zatrzymała swą nazwę, a tamtejszy kościół parafialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych obrany na katedrę nazywany był odtąd kościołem katedry chełmskiej w Krasnymstawie. Po kasacie zakonu jezuitów biskup chełmski mocą decyzji Komisji Edukacji Narodowej z 1780 r. otrzymał na katedrę w Krasnymstawie kościół pojezuicki pod wezwaniem św. Franciszka Ksawerego⁶. Odtąd ten kościół do r. 1807, t. j. do cza-

¹ A. Theiner, *Monumenta Poloniae*, I, nr 964. Por. W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła Łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904. s. 296—298.

² Por. P. Pałka, *Powstanie katedralnej kapituły obrządku łacińskiego w Chełmie i przeniesienie jej do Krasnegostawu*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, XVII (1970) 15—19.

³ Tamże.

⁴ Kopia przywileju znajduje się w Archiwum Kurii Biskupiej Lubelskiej w księdze *Privilegia et Jura praecipua Ecclesiam Cathedralium concernentia*, nr 10, fol. 21—22 v.

⁵ Por. art. cyt., s. 19—23.

⁶ Oryginał umowy w tej sprawie znajduje się w Archiwum Kurii Biskupiej Lubelskiej: Rep. 64, Teka 13, n. 2093.

su zniesienia diecezji chełmskiej⁷, był jej kościołem katedralnym przy którym istniała kapituła i kolegium wikariuszy katedralnych diecezji chełmskiej. Kolegium to, będące przedmiotem naszego zainteresowania, nie doczekało się dotąd żadnego opracowania. Z bogatej jego problematyki przedstawione zostanie tu jedynie powstanie tego kolegium i jego organizacja wewnętrzna w świetle materiałów archiwalnych znajdujących się w Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie⁸. Stanowią je głównie Acta Actorum katedralnej kapituły chełmskiej, Acta Consistorii Chelmensis, Acta Judiciaria oraz księgi wizytacji biskupich, wszystkie powstałe po roku 1600. Wcześniejsze bowiem księgi konsystorza chełmskiego, w tym także księgi kapituły chełmskiej, uległy zniszczeniu przez pożar w Krasnymstawie w 1597 r.

1. Powstanie kolegium wikariuszy

Kapituła chełmska, podobnie jak wszystkie polskie kapituły katedralne powstałe w średniowieczu, miała swoje kolegium wikariuszy katedralnych. Powstanie jego przy tej kapitule nie zbiega się jednak z erekcją samej kapituły, lecz najprawdopodobniej nastąpiło ono dopiero po przeniesieniu stolicy biskupiej wraz z kapitułą do Krasnegostawu. Nic bowiem o wikariuszach katedralnych nie wspomina przywilej króla Władysława Jagiełły wydany w Borszawicach w wigilię św. Małgorzaty 12.VII.1429, uposażający kapitułę chełmską i określający dokładnie obowiązki 2 prałatów i 10 kanoników⁹. W myśl tego przywileju wszyscy wspomniani członkowie kapituły zostali zobowiązani do stałej rezydencji w Chełmie i do osobistego wypełniania wszystkich obowiązków w katedrze na kapitule ciążących. Przywilej króla Kazimierza Jagiellończyka, wydany w Lublinie 28.IV 1473 r., zezwalający na przeniesienie stolicy biskupiej z Chełma do Hrubieszowa, wspomina wprawdzie o 3 wikariuszach mających pełnić obowiązki parafialne przy kościele katedralnym w Hrubieszowie, lecz tych wikariuszy nie można zaliczyć tu do katedralnych zwanych wieczystymi (perpetui). Wspomniany dokument nazywa ich bowiem „vicarii manuales”, a nie „canonicales” lub „perpetui”, jak określano w owym czasie wikariuszów katedralnych. Ponadto mieli oni być zależni od prepozyta parafialnego, przez niego dobierani i wyna-

⁷ Zniesienia tej diecezji dokonał pap. Pius VII bullą *Quemadmodum Romanorum Pontificum*, wydaną 9.X.1805 r. a wprowadzoną w życie 20 X 1807 r.

⁸ Wszystkie materiały źródłowe wykorzystane w tym Archiwum w dalszych wywodach będą oznaczane skrótem „AKBL”.

⁹ Opublikował go ks P. Kałwa w „Kwartalniku Historycznym”, XLVII (1933) 73—77 (*Przywilej fundacyjny Władysława Jagiełły dla kapituły chełmskiej z 1429 r.*).

gradzani¹⁰. Zresztą zapowiedziane przeniesienie biskupstwa do Hrubieszowa — jak było wyżej zaznaczone — nigdy nie nastąpiło. Gdyby było w czyn wprowadzone to zapewne już tam wikariusze wieczyści byłiby ustanowieni przy katedrze, gdyż wspomniany tu przywilej królewski przewidywał wybudowanie w Hrubieszowie domów nie tylko dla biskupa, prałatów i kanoników, lecz również i dla wikariuszów.

Pierwszą wzmiankę o wikariuszach diecezji chełmskiej spotykamy w przywileju króla Kazimierza Jagiellończyka wydanym w Krakowie 26 VI 1490 r. Król ten, zezwalając na przeniesienie katedry z Chełma do Krasnegostawu stanowi, iż dochody plebana tamtejszego kościoła parafialnego Wszystkich Świętych, przeznaczono na katedrę, mają być przekazywane „vicariis canonicalibus”. Wikariusze ci, którym nadawanie stanowisk przy katedrze zostało zastrzeżone biskupowi, zobowiązani bowiem zostali do tego, aby w katedrze „iuxta consuetudinem aliarum ecclesiarum pontificalium” śpiewali na chwałę Bożą „voce sonora” nieszpory, matinum i inne godziny kanoniczne¹¹. Innym dokumentem z tego okresu wzmiankującym o wikariuszach katedralnych jest przywilej króla Jana Olbrachta wydany w Krakowie 9. I. 1494 r. Mocą tego przywileju biskup chełmski Maciej otrzymuje zezwolenie na kupno w Krasnymstawie dwóch domów dla wikariuszów zobowiązanych do rezydencji przy katedrze. Społeczność ich (communitas) po raz pierwszy określona jest tu mianem kolegium. Domy tych wikariuszy mocą wspomnianego przywileju zostały obdarzone immunitetem¹². Zasadnicze znaczenie dla dalszych losów kolegium wikariuszy krasnostawskich miał jednak drugi przywilej króla Jana Olbrachta, wydany mianowicie w Krakowie we czwartek po św. Łucji 1496 r. Król, przychylając się tu do prośby biskupa Macieja, przywilejem tym nie tylko wyraża zgodę na ustanowienie 12 wikariuszów przy katedrze, lecz także zwiększa ich uposażenie

¹⁰ Odnośny fragment przywileju brzmi: *Ordinantes, ut Praepositus quilibet pro tempore, curam habeat in Parochia Hrubieszoviensi animarum cum tribus Vicariis manualibus, per ipsum instituendis, et destituendis quos etiam ex suis proventibus salariare tenebitur, administrandam.*

¹¹ Zezwalając na przeniesienie stolicy biskupstwa do Krasnegostawu król stanowił: „Pro Sede Pontificali sive Ecclesia Cathedrali. Ecclesiam Parochialem, tituli Omnium Sanctorum quantum in Nobis est donando proventus quos Rectores praefatae Parochialis in Krasnystaw, quae Juris Patronatus Nri fuit percipiebant, Vicariis canonicalibus dando et incorporando quorum Vicariorum collatio ad ipsum Episcopum perpetuis temporibus pertinebit. Qui Vesperas, matutinum omnesque horas canonicas pro laude Summi et Immortali Dei cantare voce sonora. juxta consuetudinem aliarum ecclesiarum Pontificalium debebunt et tenebuntur.”

¹² Przywilej opublikował A. Lewicki w *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, Kraków 1894, tomus III, s. 414—415.

przez inkorporowanie do kolegium wikariuszy parafii Płonka i Parczew ze wszystkimi przynależnymi do nich dziesięcinami i innymi świadczeniami¹³. W oparciu o to zezwolenie i zezwolenie Stolicy Apostolskiej inkorporacji tych parafii, łącznie z parafią krasnostawską, do kolegium wikariuszy dokonał biskup chemski Jakób Buczacki swoją ordynacją wydaną w Skierbieszowie 1.XII 1525 r.¹⁴. Na prośbę wikariuszów katedralnych ordynację tę w pełni potwierdził król Zygmunt Stary na Sejmie Walnym w Krakowie w sobotę po dniu Nawrócenia św. Pawła 1527 r.¹⁵. W aktach dotyczących katedralnej kapituły chełmskiej potwierdzenie to często określane jest jako „nova Erectio” kolegium wikariuszy katedralnych w Krasnymstawie¹⁶. W późniejszych latach na rzecz kolegium czynione były również różne fundacje,¹⁷ które jednak nie zawsze umożliwiały utrzymanie odpowiedniej liczby wikariuszy przy katedrze.

2. Organizacja wewnętrzna kolegium wikariuszy

a) Obsadzanie stanowisk wikariuszy

Wikariaty stałe przy katedrze w Krasnymstawie, podobnie jak i przy innych ówczesnych katedrach lub kolegiatach, były beneficjami stąd też otrzymanie ich wymagało kanonicznego nadania¹⁸. Nadanie to zwane prowizją kanoniczną zawiera w sobie trzy akty: wyznaczenie osoby, nadanie tytułu i wprowadzenie w posiadanie¹⁹. W wypadku gdy sam przełożony wybiera swobodnie kandydata i nadaje mu tytuł prowizja zwie się niezależna, gdy

¹³ W interesujących nas tu szczegółach brzmienie przywileju jest następujące: *Attendentes tamen Vicarios praedictos in proventibus eisdem pro supplendis oneribus ipsis impositis, tum propter paucitatem personarum, tumque propter defectum Provisionis subsistere non posse, decrevimus duodecim Vicarios in eadem ipsa Ecclesia fundandos et constituendos, fundamusque et constituimus tenore praesentium mediante. Atque ipsis ad petitionem Reverendi in Christo Patris Domini Mathiae Episcopi Chelmsensis sincere nobis dilecti, Ecclesias parochiales in Parczow et in Płonka etiam iuris et Collationis Nostrae, quam primum vocavimus, cum omnibus redditibus... ad praefatos proventus Ecclesiae Krasnostaviensis addidimus et adiunximus, adiungendosque, adscribendos et per Loci Ordinarium incorporandos consensimus..* Por. AKBL. A. 27. *Consignationes capitalium, realitatum, iurium servitutum Capituli Cathedralis Chelmsensis*, fol. 36—37 i 46—47.

¹⁴ AKBL. A. 27. *Consignationes...*, fol. 36.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ AKBL. Rep. 64, teka 11, n. 1839; AKBL. A. 27. *Consignationes...*, fol. 36—37.

¹⁷ Były one znaczne zwłaszcza ostatnich latach istnienia katedry w Krasnymstawie.

¹⁸ Por. D. Bouix, *Tractatus de parochia ubi de vicariis parochialibus nec non monialium*, Parisiis 1855, s. 231.

¹⁹ F. Vering, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts*, Freiburg im Breisgau 1893, s. 468.

zaś kto inny wyznacza osobę, a przełożony nadaje tytuł prowizja jest zależna. Gdy nadanie tytułu poprzedza prezentacja lub nominacja prowizja nosi nazwę instytucji kanonicznej.

Przy obsadzaniu wakujących stanowisk w kolegium wikariuszy krasnostawskich biskup chełmski nadawał jedynie tytuł kandydatowi, dwa inne akty prowizji należały do innych osób.

Chociaż bowiem wspomniany wyżej przywilej króla Kazimierza Jagiellończyka z 1490 r. nadawanie wikariatu w katedrze przyznaje biskupowi²⁰ to z czasem wyznaczanie osoby i wprowadzanie w posiadanie przeszło do wikariuszy. O takim uprawnieniu wyraźnie wspominają wikariusze w pismach kierowanych do biskupa z prośbą o instytucję kanoniczną dla prezentowanego kandydata²¹. W wieku XVII wikariusze ci dość często powołują się w tym względzie zarówno na długoletni zwyczaj jak i na aprobatę królewską²².

Według zaleceń biskupów chełmskich, wyrażanych najczęściej w swych dekretach reformacyjnych, prezentowany kandydat na wikariusza winien odznaczać się nie tylko gorliwością o chwałę Bożą, znajomością pracy duszpasterskiej i zasad teologicznych, lecz także dobrym głosem i umiejętnością dobrego śpiewu oraz recytacji²³. Dla stwierdzenia tych wymogów kandydat na wikariusza był zobowiązany do odbycia próby przy katedrze i złożenia egzaminu wobec wikariuszy²⁴.

Prezentowany kandydat winien być kapłanem. Zdarzały się tu jednak niekiedy wypadki przedstawiania kandydata mającego jedynie święcenia niższe²⁵. W tym wypadku kandydat taki był zobowiązany do możliwie rychłego przyjęcia święceń kapłańskich.

Nadania prezentowanemu kandydatowi wikariatu dokonywał biskup lub jego wikariusz generalny przez udzielenie mu kanonicznej instytucji²⁶. Czynił to na przedstawienie i prośbę kolegium wi-

²⁰ Por. wyżej podaną notę 11.

²¹ AKBL. A. 110. *Acta Consistorii Celmensis*, fol. 202.

²² AKBL. A. 107. *Acta Judiciaria ab Anno 1614... ad Annum 1621*, fol. 49.

²³ Tego domagano się zawsze od wikariuszy katedralnych których obowiązkiem było śpiewanie godzin kanonicznych i spełnianie posług duszpasterskich w parafii katedralnej. AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Cathedralis Helmensis Crasnostaviae sitae per Adalbertum Leszczyz Skarszewski A. D. 1796 peracta*, fol. 20—26.

²⁴ Fakt odbycia egzaminu przez kandydata na wikariusza katedralnego zawsze podkreślano w prośbie o instytucję kanoniczną jak i w zaświadczeniu o jej udzieleniu. AKBL. A. 134. *Acta Judiciorum Administratorialium ...ab Anno 1765 ...inchoata*, fol. 268, 379, 536.

²⁵ Jako klerycy niższych święceń prezentowani byli: Łukasz Błazucki, Kazimierz Zagrodzki i Franciszek Tuszowski. AKBL. A. 122. *Acta Consistorii Celmensis... sub Alexandro Antonio Fredro et sub ... Valentino Czulski...* fol. 272; *Acta Judiciaria...* ab A. 1731 ad 1733, fol. 171 v; A. 134. *Acta Judiciorum Administratorialium*, fol. 268.

²⁶ Tam zwracano się o uzyskanie instytucji kanonicznej.

kariuszy oraz samego zainteresowanego kandydata. Imieniem wikariuszy prezentował go senior kolegium stwierdzając, iż kandydat posiada wymagane przymioty i że złożył wymagany egzamin²⁷. Prezenty dokonywano na piśmie, lecz znany jest tu wypadek przedstawienia kandydata *viva voce*²⁸.

Przed uzyskaniem instytucji kandydat składał wyznanie wiary i zobowiązywał się pod przysięgą do należytego wypełniania obowiązków wikariuszowskich, okazywania posłuszeństwa ordynariuszowi i jego następcom, stosowania się do udzielanych upomnień oraz do tego iż nie będzie alienował żadnej własności kościelnej²⁹.

Sam akt instytucji kanonicznej dokonywał się mocą włożenia rąk przez dokonującego instytucji na głowę kandydata oraz wypowiedzenie przez niego słów stwierdzających, że kandydat zostaje instytuowany na wikariusza stałego przy katedrze z obowiązkiem wypełniania również obowiązków duszpasterskich³⁰.

O dokonanej instytucji wystawiany był specjalny dokument upoważniający do wprowadzenia nowoinstituowanego do grona członków kolegium wikariuszowskiego i do korzystania z przysługujących wikariuszom uprawnień³¹.

Przez fakt uzyskania instytucji kanonicznej kandydat na wikariusza nabywał *ius in re*. Nie mógł on jednak jeszcze korzystać ze wszystkich praw przysługujących wikariuszom dokąd nie nastąpiła jego recepcja i instalacja³². Recepcja czyli przyjęcie do kolegium odbywało się na posiedzeniu wikariuszy. Przyjmowany składał wówczas przysięgę na zachowanie sekretu, przestrzeganie ustaw kolegium oraz zgodne współzycie z innymi wikariuszami. Instalacja, stanowiąca drugi element wprowadzenia, wikariusza do kolegium, była połączona z pewną formą liturgiczną. Składało się na nią zwykle odmówienie pewnych modlitw, doprowadzenie

²⁷ Wszystkie zachowane w aktach próby o instytucję kanoniczną o tym świadczą. Senior występował tu zawsze w imieniu całego kolegium. AKBL. A. 110. *Acta Consistorii Chelmensis*, fol. 202—214; A. 124. *Acta Judiciaria... ab Anno 1731 ad 1733*, fol. 171.

²⁸ *Viva voce* został prezentowany na wikariusza w 1725 r Sebastian Uchmanowicz. AKBL. A. 123. *Acta Judiciaria... Joannis Felicis Szaniawski (1725—1727)*, fol. 49.

²⁹ Wymóg ten przewidziany był dla obejmujących beneficja duszpasterskie przez bullę Piusa IV i uchwały Soboru Trydenckiego. *Sessio XXIV*, cap. XII.

³⁰ Wyraźnie wspominają to akta dotyczące instytucji kanonicznej. AKBL. A. 107. *Acta Judiciaria ab Anno 1614 ...ad Annum 1621*, fol. 49; A. 124. *Acta Judiciaria ab Anno 1731 ad Annum 1733*, fol. 10 v.

³¹ Oryginał takiego dokumentu z datą 2.X.1673 r. wydanego przez administratora diecezji chełmskiej Jana Wozuczyńskiego dla Jana Ochowicza znajduje się w AKBL. A. 153. *Actorum Visitationis Generalis omnium totius Diocesis Chelmensis*. fol. 34.

³² Tak jest przy prowizji zależnej.

do wielkiego ołtarza katedry i wprowadzenie w jego posiadanie oraz wprowadzenie w posiadanie określonej stalli w chórze. Przez dokonanie instalacji nowo przyjęty wikariusz nabywał miejsce w chórze, prawo głosu na zebraniach wikariuszy i prawo do odpowiedniego uposażenia³³. Z okazji przyjęcia do kolegium wikariusz był zwykle zobowiązany do pewnych świadczeń materialnych na rzecz kolegium.

b) Skład liczbowy kolegium wikariuszy

Ustalona przywilejem króla Jana Olbrachta w 1496 r. liczba 12 wikariuszów katedralnych odpowiadała liczbie wszystkich członków katedralnej kapituły chełmskiej posiadającej wówczas w swym gronie dwóch prałatów (prepozyt i dziekan) oraz dziesięciu kanoników³⁴. Chociaż, z czasem liczba członków kapituły chełmskiej wzrosła do 19 (7 prałatów, 12 kanoników) ot jednak nigdy tu już nie zwiększono liczby wikariuszy przy katedrze³⁵. Często natomiast kolegium wikariuszy w Krasnymstawie nie osiągało nawet liczby ustalonej aktem fundacyjnym. Tak było zwłaszcza od początku wieku XVII. Jak było w końcowych latach wieku XVI trudno dziś ustalić dla braku w tym względzie potrzebnego materiału źródłowego³⁶. Statuty kapituły chełmskiej z 1572 r.³⁷ czynią wprawdzie wzmiankę o wikariuszach katedralnych, lecz nie podają ich liczby. Protokoły powizytacyjne kościoła katedralnego od XVII wieku, powołując się niekiedy na ustaloną w akcie fundacyjnym liczbę 12 wikariuszów, zaznaczają jednocześnie, iż faktycznie jest ich znacznie mniej z braku wystarczającego uposażenia³⁸. Mało ich było zwłaszcza na początku XVII wieku. Biskup Maciej

³³ Od momentu wprowadzenia wikariusza w posiadanie wikariusz stał się pełnoprawnym członkiem kolegium.

³⁴ Taka liczba członków kapituły chełmskiej była do roku 1638. Por. P. Pałka, *Prałatury i kanonie katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego*. „Prawo Kanoniczne”, 18 (1975) nr 1—3, s. 125—138.

³⁵ Nie daje się tu stwierdzić jakichkolwiek tendencji do tego.

³⁶ Materiały te najprawdopodobniej zostały zniszczone przez pożar w Krasnymstawie 1595 r wraz aktami kapitulnymi tego okresu. Dotąd nie udało się odnaleźć jakichkolwiek późniejszych protokółów posiedzeń członków kolegium wikariuszy katedralnych oraz specjalnych Statutów normujących wewnętrzne życie kolegium wikariuszy.

³⁷ Piszącemu znana jest tylko uwierzytelniona kopia tych Statutów noszących tytuł: *Statua Capituli Ecclesiae Cathedralis Chelmensis per Reverendissimum in Christo Patrem et Dominum D. Albertum Sobieuski a Staroirzeby Dei Gracia Episcopum Ejusdem Ecclesiae ac Venerabili Capitulum pro Festo trium Regum in Capitulo Generali Congregatum ex Veteribus et consuetudinibus, meliori deliberatione et Consilio maturiore perpetuis temporibus duratura, correcta, collecta et condita feliciter incipiunt. Anno Domini Millesimo quingentesimo Septuagesimo Secundo Die Septima Januarii.*

³⁸ AKBL. A. 108. *Acta Episcopatus ...ab Anno 1621 ad 1627*, fol 148.

Łubieński w swym dekrete reformacyjnym z 1622 r. stwierdza, iż przy katedrze zastał tylko 3 wikariuszy i że czyni starania o zwiększenie ich liczby do sześciu, odzyskując dla nich niektóre stracone fundusze³⁹. Znalazło to wyraz również w postanowieniach synodu diecezjalnego tego biskupa odbytego 1624 r.⁴⁰ Podkreślone tu bowiem zostało, że w wypadku niższej liczby wikariuszy niż sześciu dochód przypadający na wakujące wikariaty nie może być dzielony między aktualnie istniejących członków kolegium, lecz ma być przekazywany na cele pobożne wskazane przez ordynariusza⁴¹.

Mimo wspomnianej dyspozycji biskupa Łubieńskiego ustalona przez niego liczba wikariuszy nie zawsze w praktyce była utrzymana. Jan Sasin, dokonywujący wizytacji katedry z polecenia biskupa Koniecpolskiego, stwierdza że w 1635 r. przy katedrze było tylko 4 wikariuszy⁴². W roku 1651 było ich tu 5³³. Wydaje się, że do końca wieku XVII ten ostatni stan najczęściej był tu spotykany. Gdy w XVIII wieku zwiększyły się dochody wikariuszy z racji różnych nowych fundacji wówczas dopiero kolegium wikariuszy liczyło najczęściej 6 wikariuszy. O takiej ich liczbie dowiadujemy się z protokołu wizytacji katedry przez biskupa Józefa Eustachiusza Szembeka w 1749 r.⁴⁴. Taką też liczbę wymieniają najczęściej schematyzmy diecezji chełmskiej w latach 1780—1796⁴⁵. Dopiero ostatni biskup diecezji chełmskiej Wojciech Leszczyce Skarszawski zwiększył nieco tę liczbę. Stwierdziwszy bowiem znaczne polepszenie się sytuacji materialnej wikariuszy katedralnych i większe zapotrzebowanie na ich pracę duszpasterską w parafii, swym dekretem reformacyjnym z 1796 r. polecił podnieść liczbę wikariuszy z 6 do 8. Zgodnie z wolą biskupa dwaj nowi

³⁹ Tamże.

⁴⁰ J. Sawicki, *Concilia Poloniae, t. IX Synody Diecezji Chełmskiej obrządku łacińskiego z XVI—XVIII wieku*, Wrocław 1957, s. 147.

⁴¹ Tamże: „Quod vero attinet collegium vicariorum ecclesiae cathedralis cuperemus quidem, ut iuxta litteras foundationis duodenario numero constaret, quia tamen ob temporum iniquitatem et ut annonae ita rerum omnium caritatem id in praesenti difficile fieri potest, idcirco quoad proventus illius partim antiquorum recuperatione, partim etiam novorum accessione non fuerint aucti illud ad dimidium numerum reducendum et, ut ad minus sex vicariis constet, ordinandum esse censuimus, hac declaratione adiecta, ut si quando aliquis huic numero desit, portio ipsum concernens non collegio vicariorum, sed alicui pio operi arbitrio nostro officii nostri applicetur.”

⁴² AKBL. A. 150. *Acta Visitationis Dioecesis Chelmensis ex speciali commissione... Dni Remigii a Koniecpole Koniecpolski... A. D. 1635*, fol. 5—6.

⁴³ AKBL. A. 114. *Acta Judiciaria ab Anno 1641 ...ad Annum 1653*, fol. 51 v-52.

⁴⁴ AKBL. A. 157. *Decreta Reformationum ab ...Josepho Eustachio Szembek... lata*, fol. 943.

⁴⁵ Taką liczbę wikariuszy podaje *Directorium Officii Divini pro Dioecesi Helmensi et Lublinensi* w latach: 1786, 1789, 1793, 1795 i 1796.

wikariusze mieli się cieszyć tymi samymi uprawnieniami do do-tychczasowi⁴⁶. Ta liczba wikariuszy utrzymała się tu w zasadzie do czasu zniesienia diecezji chełmskiej⁴⁷.

c) Urzędy w kolegium wikariuszy

Kolegium wikariuszy katedralnych w Krasnymstawie, jako korporacja różna od kapituły, miało sobie właściwe urzędy. Wszystkie one pochodziły z wyboru i były sprawowane przez członków tego kolegium. Z dostępnego materiału źródłowego daje się tu stwierdzić istnienie urzędów seniora, zakrystiana, wicekustosza i prokuratora.

Najzaszczytniejszym i najważniejszym był urząd seniora. Przewidziany był on już aktem fundacyjnym wikariuszy katedralnych w 1496 r.⁴⁸ i przetrwał do końca istnienia katedry w Krasnymstawie. Ze względu na to, że senior stał na czele kolegium wikariuszy i spełniał niektóre funkcje związane z urzędem dziekana kapituły, któremu cała społeczność wikariuszy podlegała, w materiałach źródłowych senior często nazywany jest też wicedziekanem⁴⁹. Od czasu biskupa Święckiego (zm. 1696) senior wikariuszy krasnostawskich był jednocześnie kanonikiem honorowym kapituły chełmskiej i prebendarzem kaplicy św. Anny⁵⁰. Dochody z tej prebendy były pewnym wynagrodzeniem dla seniora za spełnianie obowiązków związanych z jego urzędem.

Senior wybierany był zawsze spośród członków kolegium wikariuszy. Akt fundacyjny wikariuszy katedralnych nie określa jego obowiązków. Czynią to często biskupi w swych dekreтах refor-

⁴⁶ AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Chelmensis Crasnostaviae sitae per Adalbertum Leszczyc Skarszewski A. D. 1796, peracta*, fol. 20: „Quoniam vero favente Providentia Divina praesentes annui proventus Vicariorum majores sunt praeteritis, sperandumque est in dies per bonam rei domesticae curam auctum iri, quocirca inhaerendo Decreto ultimae Visitationis decrevimus, ut praesentem numerum sex Vicariorum adjiciantur alii duo... ita ut octo Vicarii in post Ecclesiae Cathedrali ac simul Parochiali Crasnostaviensi deserviant. Qui novi Vicarii instituendi gaudebunt iisdem Juribus ac Privilegiis, quae Collegio Vicariorum ac unicuique eorum in praesentiarum competunt.”

⁴⁷ *Directorium Officii Divini pro Diaecesi Helmensi et Lublinski* z roku 1807 podaje imienną listę tyłu wikariuszy w Krasnymstawie.

⁴⁸ W związku z inkorporowaniem parafii Parczew do kolegium wikariuszy przywilej zaznacza: *ut Episcopus Chelmensis pro tempore existens, unum ex Vicariis Crasnostaviensibus Seniore[m] toties, quoties Eum moveri contingerit, praesentabit per Loci Ordinarium instituentum.*

⁴⁹ AKBL. A. 152. *Acta Visitationis... 1714—1718*, fol. 218: „Decretum Reformationis pro Vice-Decano sive Seniore Vicariorum... juxta Illustr. Hyacynthis Święcicki Praedecessoris Nostri ordinationem et Institutionem sit simul Titularis Canonicus Chelmensis et Praebendarius Sanctae Annae”.

⁵⁰ Tamże.

macyjnych. Dużo temu uwagi poświęcają zwłaszcza biskupi: Aleksander Antoni Fredro⁵¹, Krzysztof Jan Szembek⁵² i Wojciech Leszczyc Skarszewski⁵³ oraz Jan Sasin dokonywujący wizytacji katedry z upoważnienia biskupa Koniecpolskiego⁵⁴. Senior jako bezpośredni zwierzchnik kolegium wikariuszy reprezentował interesy całego kolegium na zewnątrz. On miał obowiązek troszczyć się o utrzymanie karności, spokoju i ładu w domu zamieszkałym przez wikariuszy. Do niego należało zwoływanie posiedzeń członków kolegium w oznaczonym czasie i w razie nieobecności dziekana przewodniczyć na tych posiedzeniach, dbać o to aby służba Boża w katedrze była przez wikariuszy należycie sprawowana oraz aby administrowanie przez nich sakramentów odbywało się starannie⁵⁵. Zaniedbujących się w swoich obowiązkach lub dających zgorszenie miał upominać, a nieposłusznych i niepoprawnych karać pozabawieniem części dochodu⁵⁶ lub innymi karami ustalonymi przez biskupa⁵⁷.

Innym urzędnikiem odgrywającym dużą rolę w kolegium wikariuszy był wicekustosz. Trudno dziś ustalić kiedy urząd wicekustosza faktycznie został tu zaprowadzony. Możliwą jest rzeczą, że razem z erygowaniem w kapitule chełmskiej prałatury kustosza, co miałyby miejsce dopiero w 1642 r.⁵⁸ Wicekustosz bowiem od tej prałatury kapitulnej otrzymywał swoją nazwę z racji wyłączenia kustosza w niektórych jego obowiązkach katedralnych. Do chwili wprowadzenia urzędu wicekustosza zadania jego spełniał w zasadzie wikariusz zwany zakrystianem. O nim wyraźnie wspominają Statuty kapitulne z 1572 r. wliczając jego obowiązki⁵⁹. Stąd też

⁵¹ AKBL. Rep. 64, teka 8, n. 1126.

⁵² AKBL. A. 157. *Decreta Reformationum ab „Josepho Eustachio Szembek „lata, fol. 928—968.*

⁵³ AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Chelmenis Crasnostaviae sitae per Adalbertum Leszczyc Skarszewski A. D. 1796 peracta, fol. 19—26*

⁵⁴ AKBL. A. 150. *Acta Visitationis Diocesis Chelmenis ex speciali commissione... Remigii a Koniecpol Koniecpolski Eppi Chelmenis per Joannem Sasin A. D. 1635, fol. 5—7.*

⁵⁵ Tamże.

⁵⁷ Dokładny wykaz kar za poszczególne przestępstwa wikariuszy związane z pełnieniem przez nich obowiązków katedralnych podaje zwłaszcza biskup Krzysztof Jan Szembek w swym dekrete reformacyjnym z 1715 r. AKBL. A. 152. *Acta Visitationis...*, fol. 211 v-215. Podobne kary ustaliła również kapituła w 1780 r. AKBL. Rep. 64, teka 13, n. 2079.

⁵⁸ W tym bowiem roku w kapitule chełmskiej została erygowana prałatura kustoszowa. Por. P. Pałka, *Prałatury i kanonie katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego*. „Prawo Kanoniczne 18 (1975) nr. 1—2, s. 130.

⁵⁹ *Constitutio 23. De Zacristiano. Statuimus ut Zacristianus de fidelitate Ecclesiae servanda circa primam sui ad officium receptione iuret, eritque Dominorum Canonicorum Jurisdictioni demandato in omnibus licitis et honestis ad Laudem Dei, decorem Ecclesiae spectanti-*

w późniejszym czasie wicekustosz niekiedy nazywany jest również zakrystianem⁶⁰. O dużej wadze jego obowiązków świadczy to, iż wybierany on był przez kapitułę na jej posiedzeniach generalnych⁶¹.

Wicekustosz był zależny bezpośrednio od kustosza i pod jego kierunkiem pełnił swe obowiązki⁶². Głównym jego zadaniem była troska o czystość, bezpieczeństwo i wzorowy porządek w świątyni katedralnej, utrzymanie w należytych stanie ołtarzy, szat i naczyń liturgicznych oraz o należyta materię chleba i wina do konsekracji⁶³. Specjalnej jego opiece był powierzony skarbiec kościoła katedralnego i przechowywanie inwentarza sprzętu kościelnego⁶⁴. Niekiedy z okazji wizytacji katedry wydawane były również specjalne dekrety reformacyjne dla wicekustosza z podaniem bardziej szczegółowych jego zadań⁶⁵.

Ważą również funkcję do spełnienia w kolegium wikariuszy miał prokurator. Był on głównym administratorem wspólnego majątku wikariuszy katedralnych. Jego zadaniem była troska o ten majątek i dochody z niego płynące oraz płynące z parafii inkorporowanych do kolegium wikariuszy. Biskup Skarszewski poleca go wybierać corocznie spośród członków kolegium wikariuszy⁶⁶. Bis-

bus subjectus et obediens. In prima autem sui ad officium receptione inventarium omnium ac singularum rerum Ecclesiae, cum Dominis Canonicis Consulibus Civitatis seu Ecclesiae Victricis conscribet, et tempore resignationis officii sui, vel ab officio depositionis, de conscriptis rebus, praefatis Dominis respondebit fideliter. Res porro Ecclesiae semel ad minus in anno per praedictos Dominos juxta inventarium revidebuntur.

⁶⁰ Przykładem tego może być *Decretum Reformationis pro Vice-Custode et Sacrista Ecclesiae Cathedralis* wydany przez biskupa Krzysztofa Jana Szembeka w 1715 r. AKBL. A. 152. *Acta Visitationis...* 1714—1718, fol. 220.

⁶¹ AKBL. *Acta Actorum Capituli Chelmensis*, nr 3, fol. 33; nr 4, fol. 268; nr 5, fol. 28, 39, 87, 104 v.

⁶² AKBL. Rep. 64, teka, n. 1247; A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Chelmensis Crasnostaviae sitae per Adalbertum Leszczyc Skarszewski* A. D. 1796 peracta, fol. 15.

⁶³ AKBL. *Acta Actorum Capituli Chelmensis*, nr 4, fol. 268. Po wyborze przez kapitułę Zajączkowskiego na wicekustosza kapituła przypomniała mu o następujących obowiązkach: „In Vice Custodem Ecclesiae Cathedralis electus est Zajączkowski Vicarius Eccl. Cath. Chelm. unanimibus Capituli vocis qui Juramentum praesitit Capitulariter super fideli conservatione archivi Capitularis et actorum tum Inventarii Ecclesiastici ac Canonicorum qui ad Zachristiam PP. Praelatorum et Canonicorum neminem admittat praeterquam PP. Praelatos et Canonicos ac alios tantummodum distinctiore hospites.”

⁶⁴ Szczegółowe wyliczenie obowiązków wicekustosza ujęte w 18 punktów podaje biskup Szembek w dekrecie reformacyjnym z okazji wizytacji kościoła katedralnego w 1715 r. AKBL. 152. *Acta Visitationis...* 1714—1718, fol. 220.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Chelmensis Crsnosta-*

kup zaś Fredro zaznacza, iż prokuratorem winien być taki wikariusz, który należycie będzie się troszczył o dochody kolegium wikariuszy i roztropnie je wydawał „cum dependentia et scitu senioris”⁶⁷.

Origin and Composition of the Cathedral Curates of diocese Chełm of Latin Rite in Krasnystaw

In this article the author on the ground of archival sources presents the origin and composition of cathedral curates of diocese Chełm of Latin rite from which place the Bishop's seat and cathedral were transferred to Krasnystaw in 1490. Since that time we have certain references about the cathedral curates in Krasnystaw. King Casimir Jagiellończyk in his privilege of 1490 had permitted to transfer the Bishop's seat from Chełm to Krasnystaw. In that privilege there was a mention of curates endowment which was assigned from Krasnystaw Parish Church's revenue. King Jan Olbracht in his privilege of 1496 permitted to incorporate to college the curates from three parishes (Krasnystaw, Płonka, Parczew) and secured the maintenance to 12 cathedral curates what was confirmed afterwards by king Zygmunt Stary in 1527. Accordingly to the foundation act there was to be twelve curates, but in reality there were much less, sometimes three or four. Bishop of Chełm diocese Maciej Łubieński in 1624 decided that because of the small revenue the college in future should be consisted of 6 at least curates but there was not always such a number of them. Bishop Skarszewski after his inspection of the cathedral in 1796 found that the church's funds were increased and the order for priestly work was greater so he increased the number of curates to eight persons. Such a state remained till 1807 when Chełm diocese was cancelled.

The appointment for the curates posts in college belonged to Chełm Bishop after previous introduction the candidates by college with a suitable reference that each of the candidates possesses all required qualities.

viae sitae per Adalbertum Leszczyc Skarszewski A. D. 1796 peracta, fol. 26.

⁶⁷ AKBL. Rep. 64, teka 8, n. 1123.